Сокіл в орла та й питається,

Чим же цей світ прикрашається? ...

Народна пісня.

Ми бандітов разобйом,

на Україну жить пойдьом ...

На Украінє добре жить:

є што шамать, є што піть

красних девушек любіть,

можна й дєнєжок нажить ...

Червоноармійська пісня 1919 р.

Ой хто то йде, ой хто то йде?

— Білоруси, білоруси ...

А що вони несуть, а що вони несуть?

— На цілий світ свою кривду!

Янко Купала.

А мої ти куряни свідоми кмети...

Слово о Полку Ігоревім.

ПІСНЯ ПЕРША

Самгородок спав у зелені, (

світова зоря втомилася,

в тумані над лісом кублилась;

та об вікна півні голосно

в сонці сталеними дзьобами

із горища ще не стукали,

ще нікого не полохали.

Тільки в хаті аж край селища

аж від степу вітровійного,

світло з вікон на подвір'я б'є;

а в подвір'ї старосвіцькому

Міцно кінь до льоху прип'ятий

вибиває ями чорнії

копитами аж по черево;

піна з нього тепла падає,

наче сніг шматками білими,

потім знов і знов змітається

гривою важкою, довгою,

ніби ріками падучими,

що дві скелі обполіскують,

двоє колін коня доброго . . .

Сивоусий козак в хаті, гей,

біля столу обпирається,

в нього шабля аж до чобота

хижо з брязком вигинається,

а револьвер біля пояса

і ґранати три почеплено;

і на спину звисла китиця

з шапки чорної, козацької,

мов калини ґроно повнеє

із гіллям лягло обтяженим

уздовж грядки чорноземної . . .

Він мовляє словом-погуком

до господарки бентежної:

"Гей, Зіньчихо, жоно сивая,

ти, дружино щировірная,

відчиняй но скриню давнюю

й сорочки давай попранії

у ставку на білім камені,

що його пригнали лебеді

і великі води травневі

із вершини нам до берега,

та й буди дочку єдиную,

ту дитину чорнобривую:

тут я з вами попрощаюся,

Попрощаюся й до гриви знов

коня змученого втечею

припаду холодним розпачем,

і шлях ляже порозбиваний

вже в ліси густі Макіївські" . . .

Важко віко відчиняючи

скрині давньої, дубової,

жінка злякано питається:

"Ой, мій мужу невгамований,

куди спішиш та ще й квапишся,

що до столу не прихилишся

й хліба й соли все цураєшся ? ..

Може скажеш, може й вимовиш,

який вітер, який птах тобі

ніс коника легконогого

аж на ріднеє родовище,

що убавив навіть щирости

слово добрее промовити

в рідній хаті із родиною?"

— "Гей, Зіньчихо, жоно сивая,

таж дружино щировірная,

з сорочками швидше порайся,

бо за мною три гонитви йде:

щонайпершая від півночі,

а другая вже від Смілої,

а що третяя великая,

то від лісу Чигиринського.

Козаки мої порубані

простяглися там під соснами,

мов дуби вночі злодіями

сокирами з пнів повалені,

і в них рани зараз ятряться

на ввесь край наш недомучений.

І я біг конем від ворога,

аж крізь серце бурі віяли

й вивівали слова дружнії,

і не маю тепер жадного

Щось до серця тобі мовити" ...

"Тату, тату подивітеся

у вікно на наше дворище..."

зашептала Любка злякано;

вже давно вона зірвалася

із постелі та дівочої

й до вікна впадала гаряче

і очима видивлялася ...

Вже й півні з-під стріхи кидати

почали дзвінкими гуками

в світову зорю над берегом.

И білий дим із неї віявся

на село й на степ невидимий,

й Любці косу всю осяяв він

і тих вершників, що з вулиці

набігали в двір відчинений

та й гули круг хати тупотом. . .

А в повітрі розпливався дим

і від нього розвиднялося.

— "Гей, Зіньчихо, жоно сивая,

та ще й дочко моя милая,

припадайте грудьми-персами

до долівки, в камінь збитої,

та й лежіть до світла денного,

бо на нашу працю ласії

заволоки хижі з півночі

оточили нас ізокола

та й знадвору будуть кулями

пробивати стіни ветхії

і мене ... Мене влучатимуть ...

Аж як люди позбігаються

та й на вариво-видовисько,

я поріг покину батьківський,

бо як зараз тільки видастесь

у ворожі лапи згарячу —

осоромить серед дворища

вас Москва до вух запінена!"

А в дворі надворі гуркали

та свистіли дикі вигуки:

,,Вихаді, бандіт, на вуліцу,

нє то вигонім ґранатамі!"

Та й упала Любка бідная

перед батечком навколішки,

як колись було маленькою

припадала та й на Святвечір

перед тихою лямпадкою ...

Ой упала та й приклякнула

і тужила, примовляючи:

"Рідний батьку, ясний соколе,

покинь тихую оселю цю,

а в оселі мене з ненькою,

бо й двора я не сходила ще

і найпершої дівоцької

не зносила ще сорочки я" ...

— "Дочко, дочко нерозумная,

що ти змислила, що здумала,

отакеє мені мовивши?"

"Рідний батьку, ясний соколе,

та нехай мені на голову

нині ранком не роса спаде

серед двору в нас із яблуні,

а наруга найчорнішая

між жінками Самгородськими,

ще аби хоч раз побачити

сонця схід з-за лісу нашого!"

І хитнувся на ногах Зінько,

ніби граб старий між липами

на просіці в лісі вогкому,

як зачув у своїм корені

дзвін заліза, змаху вгачений:

"Та не єсть бо ти могутнього

роду роботящого дочка,

тільки єсть бо ти підкинута

від вовчиці сучка лютая

до порогу дому нашого,

що вкусила різом-іклами

ти за серце моє батьківське

в час-добу таку пекельную!"

І неначе п'яний винами

він гукнуЕ з шаленим розпачем:

"Хай же буде отут проклята

моя зброя отаманськая!"

Та й узяв Зінько з-за пояса

револьвера та німецького

і з усього маху гнівного

кинув ним на діл трамбований, —

і у хаті несподівано

з долу пострілом шарахнуло,

і нікому не призначена

куля дівчину поцілила,

що без гуку і без стогону

впала тихо, МОЕ підкошена.

І Зіньчиха занімілая

над розчиненою скринею

як побачила, як охнула,

так додолу й поточилася

та й осіла, коливаючись,

біля ніг дитини вбитої.

Так і птиця міцно кігтями,

як їй очі повиколюють,

ухопившись за обапола

хилитається й вимахує

проти вітру крильми кволими.

А в дворі надворі вигуки

та іржання коней змилених

ранок лунами полохали ...

І неначе револьверові

переляканому в відповідь

враз тіпнуло страшно хатою

від лежанки аж до сволока:

й вікна з лутками, як з блискавки,

на вогні вдуло всередину,

біля Любки впала навзнаком

її мати закривавлена,

в неї коси простелилися,

склом побитим пересипані

під рознесеними рямами ...

Це Зінько у мить єдиную

вловив оком розгаряченим,

бо стіна, знадвору зірвана,

геть із спризьбою високою

вже на нього впала з грюкотом

і в густій сховала куряві

під колодами та глиною...

І кацапи разом рушили

у пробій важкий задимлений,

і тягли із скрині давньої

сорочки жіночі білені

й у полотнах довгих плутались,

й серед двору в порох падали...

Тільки ось стіна підводиться,

й гуркотять грудки об дерево,

а з-за них увесь закурений

став Зінько на дошку зламану...

З лугу легіт линув ранковий

й ворушив його чуприною,

а із чола із розбитого

кров текла, з землею змішана,

ніби в того бика гнівного,

що розсунув рогом глинище . . .

І махнув Зінько Гранатою:

руки й ноги розліталися

по дворі, як пил від вихора...

Голова ж одна відбитая

у гнилі ворота вдарила,

й вони впали й розломилися,

тільки й сам козак поранений

поточився і під яблуню

впав, неначе тяжко втомлений. ..

А години опівденної

із байраку Самгородського,

на Гетьманський шлях Чигринщини

добрий кінь козацький вилетів.

На розпущеному поводі

деревина довга метлялась:

то об землю зачеркалася,

то летіла разом з гривою

над конем, мов чорна блискавка.

Кінь вернув до неї голову,

аби персами нагнатися

на село десь перелякане

чи на байрак нашорошений...

Пролетів і зник за обрієм...

Тільки довго ще Гетьманський шлях

стугонів від тупу дального,

і гарячий порох сипався

з нехворощу придорожнього . . .

ПІСНЯ ДРУГА

"Дикие трава жалощами, а дерево з туги

к землі прихилилося" ...

Слово о Полку Ігоревім.

Місяць плине вагом-повагом

у глибінь блискучу темную,

ніби риба дивна, круглая

в сітку впала океанськую

та й провадить її водами

у безодні неміримії.

Місяць диха над Черкасами,

а над допром проясняється;

він стоїть в каміннім панцері,

скалить ґратами до місяця

і багнетами до города,

коли той вогнями кліпає

чи то сонцем обливається,

мов баклан в степу Дніпровими

ранком водами гримучими.

Гей, в'язниця ця новітняя

під землею має вогкії

вземлища все глибочезнії,

що напружилися дугами

кам'яними неохопними.

Дуги тяжко напинаються,

щоб не луснути й не бахнути,

бо держать на своїх вивихах

тягарі німі, несвіцькії

і в діл мокрий думи вдавлюють.

У однім цегловім землищі

зв'язаний Зінько поранений

клякне на змокрілім цементі.

Тьма без вікон, вогкість темная

б'є по тиші зверху краплями,

і гудки до неї з пристані

доторкаються знесилені

крізь земні великі глинища.

Та ув'язнений не слухає:

ліва нога перебитая

мозок в черепі розпалює,

і йому таке ввижається:

Із долини кам'яна гора

підвелася в хмари гостряком.

Та ріка на неї вдарила

й розколола її хвилями

і на часті дві розсунула,

що на тому й цьому березі

стали стрімко і порізнено.

А між ними посередині

води вздовж побігли з гуркотом.

І на хвилях на запінених

появився білий корабель

і в протоці, дивом зробленій,

зупинився, мов на котвиці;

палуба була застелена

вся колодачами й шаблями

кров'ю збризканими червоно;

а на боці, де перенчата,

був мішок, пашнею сповнений;

Любка ж брала її в решето

й над ножами і над шаблями

на току неначе віяла.

Не полова ж відвівалася,

а ворони чорні пурхали

і крутилися над водами

і сідали знов на палубу

і на зброї й поміж зброєю

дзьобали пшеницю віяну.

І від вороння страшенного

корабель, мов ґроно чорнеє,

потопати став поволеньки,

а Зіньчиха з гори криками

обзивалася, благаючи:

,,Птицю з корабля мерщій зганяй,

і нехай світи облітує,

а сама . . . сама до берега

прибивайся плавом, веслами,

бо двора ти в батька рідного

не сходила, не стоптала ще" . ..

І вся птиця завихрилася,

й закипіло небо крилами,

й випливло на хвилях решето,

ніби місяць кров'ю вимитий,

корабля ж і Любки не було . . .

Та й галаснула між горами

стара мати дико лунами

і в ріку на скелі охнула,

де жадібно кров розбризкану

геть злизала хвиля мутная...

Тут із себе стогін видавив,

пам'ять проясняючи Зінько;

стогін видавив тай вигукнув:

,,Де ти, смерте моя лютая,

над моєю стань в'язницею

та й удар об мури мурами ...

привали й засип гніздо старе,

моє серце бунтівничеє,

щоб завмерли в йому ріднії

голоси тяжкого присуду" . . .

И тулуба підвів гарячого,

головою в камінь вдарився

й навзнак, занімівши, витягся...

І мовчання знов у землищі

натягло незримо в цементі

струну точену, таємную ...

І прийшла Зінькові відповідь

та й від смерти тії лютої,

відчинилися у землище

чавунами двері кутії,

і ввігналися, і вскочили

слідчі, сповнені жадобою,

їх було чотири, мигали

шкіряним куценьким одягом,

ніби змії поміж скелями

чорним холодом до місяця,

коли спинами округлими

та м'ясистими погойдують.

Слідчий

"Гей, нещасний та знеможений,

чи ти чуєш і чи бачиш ти?"

А Зінько, назад відкинувшись,

на руках тримався випнутих,

мов дзвіниця з дуба давнього,

що від бурі похитнулася

і за два стовпи вхопилася,

щоб кріпитись над оградою,

як із неї дзвін лунатиме:

Зінько

"Бачу, бачу, що кривавії

привиди мене покинули,

а прийшли ви з мене витягти

обгорілу душу муками! .. "

Слідчий

"Гей, бандите, Зіньку зборений,

не прийшли сюди по душу ми,

а внесли тобі опівночі

опрощення за всі злочини,

тільки зараз нам, не криючись,

розкажи усе по совісті:

хто тебе підбив на виступи

проти влади та й совєцької? ..

З ким містечка ти підпалював,

з ким степи ти перехрещував

копитами й кулеметами?" ..

Зінько

"Гей, викручуйте у мене ви

ребра ламані й дугастії,

щоб із ліктів ваших кров моя

відривалася краплинами,

як у псів із морд замурзаних

рідина на стерві капає,

та повік не сподівайтеся,

що Зінько катам товариша

може виказати й видати! .

Слідчий

"А візьміть його під чоботи,

хай інакше свого голосу

нам покаже молодецького,

отаманського, козацького!"

Та взяли його та й мучили:

два у спину обпиралися

коліньми і руки рубані

вивертали, назад ламлячи,

а другії два, засапавшись,

в чорну рану закаблуками

товкли мовчки, зуби скалячи;

кров з ноги на стіни бризкала

й на халяви поваксовані

цих суддів з глухої півночі.

А Зінько під ними, витягшись,

зуби вціпив жовтії свої

у краї товстого цементу,

що стирчав там із вибоїни;

в нього жили в шиї видулись

та й уперлися у щелепи,

щоб страшенний крик не вирвався,

від якого й камінь тріскає. ..

Тільки вземлище розкотисто

гоготало, як загонили

на той світ життя замучене.

Так і явір на Полтавщині,

чужим вітром розхилитаний

ще за Шведчини колишньої,

страшно стогне з ґрунту гуками

все корінням бугристими,

мов ланцями стопудовими

і під наші битії шляхи,

густо кров'ю позаливані! ..

Зінько

"Гей, пустіте, муки витримать

не здолаю до останнього" ...

Слідчий

"Не здолаєш? . . Ну, то спільників

видавай нам і виказуй нам..."

Зінько

"Підведіте, я вже викажу...

Так, вже легше. . . Ох, проклятая

ти годино смертная моя,

нащо випхнула на світ мене

та й із неньчиного черева,

нарекла й пустила з реготом

українцем, не людиною ..."

Слідчий

"Говори нам швидше викази,

то сконаєш не під муками. .

Зінько

"Почекайте, не хапайтеся,

все скажу я, всіх я викажу...

Дерева шептали радісно

на лугах із білим місяцем,

а село їм обзивалося

від просторих царин співами,

аж високі луни стукали

у верхів'я гір над ріками,

що йде воля, воля з півночі

та й несе пшеничний сніп важкий

на подвір'я люду бідному,

й перевесло сяє з золота,

а всім землям видимо його,

бо воно, казали, скручене

під гарячим сонця ободом

міцно згодою народньою ...

Хто ж до нас прийшов сподіваний,

і зробив нам довгожданий що ? ...

Позривали ви нам дворища

начиннями розбишацькими,

та й забрали хліб горьований

і в Москву свою спровадили,

а щоб видно було їхати,

Україну над дорогами

підпалили на всі сторони

і звели над нею полум'я,

мов вітрило в даль розмавне

з човна, чорно обгорілого,

що пливе з країни розпачу,

де нужда цвіте убивствами...

Мій народ ізнов похилений

в себе в хаті під одвірками,

а круг столу зайди дикії

тучним брашном його живляться...

Тільки чуєте ... Над горами

час іде шляхами вічними,

він запліднений стражданнями

всього люду українського ...

І прийдешнє нам народиться:

крик могутній нарожденного

несподівано почуєте,

тоді горе вам, мучителі..."

Слідчий

"А ну ще собаку битую

простягти на мокрім цементі!"..

Зінько

"Ви забрали сили сильнії,

тож візьміте і останнєє,

бо ще викажу нехотячи

когонебудь на катовиську..."

Т обличчя страшно викривив,

зуби стиснув з тяжким стогоном

аж піт виступив краплинами

на чолі, як віск, пожовклому...

Харкнув кров'ю та на слідчого

і обляпав поли одягу,

а сам, нею захлинаючись,

на підлогу впав, задушливим

кашлем землище сповняючи.

Слідчий

"Ах, зараза! .. Так ти викусив

язика свого смердючого? ..

На ж, проглинь за нього другого!" ...

Та й ударив він лежачого

револьвером в рот скривавлений

й зуби виломив передні,

увігнавши зброю литую

аж по ручку дерев'яную ...

И глухо постріл в роті вибухнув ...

Зінько руку махнув правую

до обличчя до розбитого

і навіки непоборений

він затих в тюрмі, на камені...

Місяць пливе над Черкасами,

ліхтаря спустивши круглого

на глибоке дно Дніпровеє:

придивляється, що робиться,

чого хвилі, ним освітлені,

б'ють у двері степу сонного:

"Одімкни нам двері вічнії,

ми твої смутні возвісники

й вісті несемо невтішнії:

знов підземні прірви темнії

лунами гудуть тюремними,

під темницею у вземлищі

сина знов твого скатовано,

а його кінь із Чигринщини

і розшорений, і втомлений

все ірже до України сам,

та йому не обзиваються

із лісів братерським гомоном

ні козацькі наприпонені,

ні отаманські осідлані" ...